

DINÀMICA DEL POBLAMENT I ESTRUCTURACIÓ DEL TERRITORI A LA LAIETÀNIA INTERIOR. ESTUDI DEL VALLÈS ORIENTAL DE L'ÈPOCA IBÈRICA FINS A L'ALTA EDAT MITJANA¹

MARTA FLÓREZ I SANTASUSANNA
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

RESUM

La recerca sobre el paisatge en zones urbanes o periurbanes implica importants limitacions metodològiques. En aquest sentit, l'àrea d'estudi situada a la plana del Vallès, a prop de la ciutat de Barcelona, ha viscut un important procés d'urbanització en les últimes dècades que avui dia dificulta el desenvolupament de prospeccions arqueològiques i, per tant, la recuperació de dades noves. La destrucció d'àmplies àrees agràries ha implicat que la recerca territorial al Vallès Oriental s'hagi centrat en un estudi complet de la informació arqueològica disponible en les diverses fonts documentals (bibliografia, Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya [IPAC], etc.), en un treball intensiu amb la cartografia històrica i la fotografia aèria antiga gestionades des d'un entorn d'un sistema d'informació geogràfic (SIG), i en la realització de prospeccions arqueològiques i arqueomorfològiques en diverses finestres microespacials. L'article exposa, de manera sintètica, els resultats de la investigació arqueològica desenvolupada al Vallès Oriental, on la diversitat de les fonts analitzades ens ha permès caracteritzar la dinàmica diacrònica dels assentaments, analitzar les formes d'ocupació del sòl i definir la xarxa viària històrica d'aquest territori.

PARAULES CLAU

Arqueologia del paisatge, dinàmica del poblament, anàlisi arqueomorfològica, prospeccions arqueològiques, SIG.

1. Tesi doctoral dirigida pel doctor Josep M. Palet Martínez en el marc del Doctorat Interuniversitari en Arqueologia Clàssica de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat Rovira i Virgili i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Va ser realitzada dins del Programa de Formació de Professorat Universitari (FPU) del Ministeri d'Educació. Va ser defensada el 10 de gener de 2011 davant d'un tribunal format pels professors F. Trément (Universitat Blaise Pascal, Clermont II), Joaquim Pera (Universitat Autònoma de Barcelona) i Ignasi Grau (Universitat d'Alacant), que li atorgà la qualificació d'excel·lent *cum laude* (per unanimitat) i la menció europea en el doctorat.

Settlement dynamics and territorial organisation in Laetania. Study of the Vallès Oriental area from the Iberian period to the Middle Ages

ABSTRACT

Landscape research in urban or peri-urban areas implies important methodological constraints. In this sense, the area of study, the Vallès basin, near the city of Barcelona, has undergone an important urbanisation process over the last two decades. This fact restricts the retrieval of archaeological data and the development of archaeological surveys and fieldwalking. Due to the destruction of large agrarian areas, territorial research has focused on a complete study of the archaeological information available from several documentary sources (bibliography, Archaeological Heritage Inventory of Catalonia [IPAC], etc.), intensive work with historical cartography and old aerial photography within a geographic information system (GIS) environment, and on archaeological and archaeomorphological surveys developed in several micro-regional areas. This paper presents the results of the archaeological research developed in the Vallès basin (Barcelona); the diversity of sources analysed have allowed us to characterise the diachronic settlements' dynamic, analyse the occupation forms of the territory, and identify the historical road network.

KEY WORDS

Landscape archaeology, settlement dynamics, archaeomorphological analysis, archaeological surveys, GIS.

INTRODUCCIÓ

La tesi doctoral que presentem en aquest article exposa els resultats de la recerca duta a terme a la comarca del Vallès Oriental, en la qual s'han analitzat les formes del poblament rural antic i la seva dinàmica, així com les pautes d'ocupació del sòl i l'estructuració històrica d'aquest territori. L'anàlisi, plantejada des de la perspectiva teòrica i metodològica de l'arqueologia del paisatge ha permès caracteritzar la successiva configuració històrica del territori vallesà oriental des de la fase protohistòrica (segles VI-V aC) fins a l'alta edat mitjana (segles IX-X), tot determinant els moments de canvi i els agents generadors del mateix. L'aproximació ha estat, per tant, diacrònica i també pluridisciplinària, combinant l'estudi de les tipologies de l'hàbitat en el món rural i la seva distribució en el territori; les anàlisis i restitucions arqueomorfològiques treballades amb cartografia històrica, fotografia aèria antiga i documentació medieval i moderna, i les dades paleoambientals existents, que

han permès integrar la recerca territorial en un discurs més global sobre el paisatge històric vallesà i les relacions entre l'ésser humà i el medi.

El projecte s'ha desenvolupat dins del Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge (GIAP) de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), i a la vegada s'ha integrat en un programa de recerca més ampli del territori vallesà en el qual s'ha dut a terme l'excavació en extensió del nucli de cronologia republicana de Can Tacó² (Montmeló i Montornès del Vallès). En el marc de la nostra recerca, també s'han realitzat treballs de prospecció arqueològica (intensiva, extensiva i arqueomorfològica), que han contribuït a la comprovació i ampliació de la informació arqueològica disponible per a l'àrea d'estudi. Els objectius, per tant, s'han centrat en dos grans àmbits: en primer lloc, l'estudi i la caracterització de les tipologies del poblament rural antic (formes d'hàbitat, cronologia i dinàmiques d'ocupació), i, en segon lloc, en l'anàlisi arqueomorfològica del territori per tal de caracteritzar la xarxa viària antiga i les formes històriques del paisatge.

El procés d'urbanització creixent que ha viscut el Vallès Oriental en les dues darreres dècades feia especialment necessària una investigació com la realitzada. En primer lloc, per l'interès i la conveniència d'analitzar i estudiar —des de l'arqueologia del territori— l'abundant informació arqueològica existent que, fins ara, no havia comptat amb una reflexió diacrònica i de conjunt. En segon lloc, per la mateixa qualitat i diversitat de la informació historicoarqueològica disponible per a aquesta àrea, que hem intentat recollir i plasmar en el treball.

L'obra està estructurada en quatre grans apartats, íntimament relacionats entre ells. Un primer bloc el constitueixen el marc teòric i la metodologia, tractats de manera detallada atesa la importància de tots dos en l'execució i l'obtenció de resultats de la recerca duta a terme. El segon gran apartat el configuren l'estudi tipològic de les formes del poblament rural i els resultats dels treballs de prospecció, on s'ha analitzat tota la informació arqueològica disponible (publicada i inèdita —IPAC—). En tercer lloc, trobem l'estudi arqueomorfològic, on es recull la proposta de restitució arqueomorfològica dels itineraris amb la seva descripció detallada, i l'aproximació al seu estudi històric. El darrer apartat ofereix l'estudi de la dinàmica evolutiva del poblament i l'estructuració territorial, on s'integren, en una visió conjunta, les

2. El projecte porta el títol de *Can Tacó i el seu entorn. Estudi arqueològic del jaciment i del territori*, i és dirigit pel doctor Josep Guitart i Duran (UAB) i pel doctor Josep M. Palet Martínez (ICAC).

dades referents a les formes d'hàbitat i les procedents de l'anàlisi arqueomorfològica.

L'ÀREA D'ESTUDI I LA SEVA PROBLEMÀTICA

L'àrea d'estudi se situa en l'anomenada Laietània interior, que s'estenia per la zona de plana i per ondulacions suaus que s'obre a la Depressió Prelitoral, fins al límit natural del riu Llobregat. Dins d'aquest ampli territori, el marc geogràfic de la recerca s'ha centrat en el sector nord del domini laietà interior, a la zona central i baixa de la comarca del Vallès Oriental. Topogràficament està formada per la plana vallesana, que presenta uns relleus suaus resultat d'una hidrografia estacional molt marcada, i per dos sistemes muntanyosos que actuen de delimitadors naturals de la mateixa, la Serralada Litoral i la Prelitoral (en els seus vessants occidental i oriental, respectivament) (figura 1).

Tota aquesta àrea ha destacat històricament per tractar-se d'un corredor natural, una zona de pas fortament transitada des de l'etapa protohistòrica,

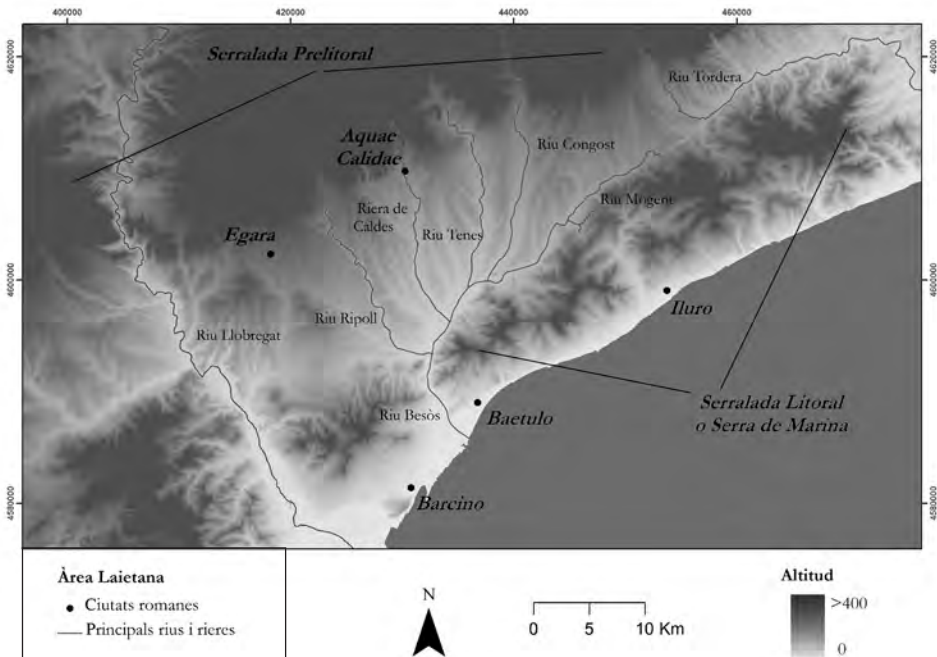

FIGURA 1. Situació de l'àrea laietana interior amb localització de les ciutats romanes i els principals rius i rieres de la zona d'estudi.

essent encara avui un nucli de comunicacions important. Justament, la seva posició central en el territori de diverses ciutats de fundació romana com *Barcino*, *Baetulo* i *Iluro* —a la costa— o *Egara* i *Aquae Calidae* —a l'interior— accentuaven l'interès de conèixer la seva estructuració territorial a l'antiguitat i la relació amb aquests nuclis al llarg dels diferents períodes històrics.

La problemàtica específica que presenta el Vallès Oriental ve marcada pel procés d'urbanització tan fort que ha viscut en les darreres dues dècades, el qual s'ha traduït en la destrucció d'àmplies zones agràries. Aquest fet, malgrat haver significat la desaparició d'importants elements del paisatge antic i d'innombrables espais amb un gran potencial arqueològic (fet que ha transformat irreversiblement la realitat territorial d'aquesta àrea), ha generat un important volum d'informació arqueològica procedent, principalment, de les excavacions d'urgència. L'activitat urbanística, cada cop més intensa, ha portat a la llum nous jaciments que han engrandit la *Carta arqueològica del Vallès Oriental*, però que no han suposat nous treballs de síntesi que analitzessin el veritable potencial històric que presenta aquest territori. Aquesta és una realitat que ha limitat profundament els treballs de prospecció i, per tant, l'obtenció de dades materials noves. Això ens ha obligat a treballar de manera àmplia i rigorosa la documentació historicoarqueològica (malgrat els problemes que presenta la carta arqueològica) i a obrir finestres microespacials on desenvolupar els diversos tipus de prospecció.

METODOLOGIES I MATERIALS

L'aplicació metodològica implementada al llarg del procés de recerca pot ser sintetitzada en dos grans àmbits de treball: l'arqueològic i l'arqueomorfològic. Pel que fa al primer, un important escull metodològic que ha calgut abordar ha estat el referent a les desigualtats i les mancances en la informació arqueològica, tant pel que fa a la pràctica inexistència d'excavacions arqueològiques en extensió com per la quantitat i la qualitat de la informació recollida a la carta arqueològica. Els dèficits s'han manifestat importants en aquesta darrera, conseqüència d'una informació desigual segons els períodes, que no és espacialment uniforme i que presenta mancances greus en les descripcions dels jaciments, tant pel que fa al material arqueològic associat com a les característiques de les restes. En nombrosos casos, a més a més, les fitxes recullen notícies orals difícilment comprovables en què la informació és clarament esbiaixada. Per a l'estudi del territori, ha esdevingut especialment problemàtica la falta de contextualització territorial i la manca de fiabilitat en la loca-

lització dels jaciments, freqüentment errònies amb coordenades UTM, que no són fruit d'una comprovació sobre el terreny. Aquesta realitat, per tant, ha condicionat l'ús i l'aplicació de les diferents tècniques i materials de treball, fet que ens ha obligat a avaluar la disponibilitat de registres i la documentació útil i a obrir diferents escales regionals d'investigació per tal de corroborar i d'aprofundir els resultats obtinguts a la finestra general.

Malgrat aquesta problemàtica, un primer pas bàsic en el procés de recollida de dades arqueològiques ha estat el buidatge sistemàtic de l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya, que ha permès fitxar 546 jaciments repartits en 27 municipis,³ tots ells compresos en un arc cronològic situable entre l'època protohistòrica (s. VI-V aC) i l'alta edat mitjana (s. X-XII dC).

El tractament i la recollida de tota la documentació històrica disponible sobre els vestigis arqueològics del Vallès Oriental s'ha fet a partir d'una base de dades de poblament, en la qual s'ha introduït la informació procedent de les diverses fonts analitzades: no només la carta arqueològica, sinó també les referències bibliogràfiques, els inventaris de patrimoni municipals i les dades de prospecció.⁴ Atesa la importància de realitzar un treball rigorós amb la documentació històrica es va crear una base que, més enllà de recollir les dades bàsiques de cada jaciment, tractés com a informació «històrica» d'interès altres aspectes com els autors de la fitxa de l'IPAC, l'any de redacció i les revisions (el que ha permès avaluar les descripcions dels vestigis i fer un seguiment dels mateixos durant els últims anys), així com documentar altres informacions importants com el lloc de dipòsit dels materials. La base de dades ha estat dissenyada utilitzant el programa *FileMaker Pro 8* i té format de fitxa documental.⁵ Els seus apartats mostren la informació referent a: la

3. L'Ametlla del Vallès, Bigues i Riells, Caldes de Montbui, Canovelles, Cardedeu, Granollers, la Garriga, la Roca del Vallès, les Franqueses del Vallès, Lliçà de Munt, Lliçà de Vall, Llinars del Vallès, Martorelles, Mollet del Vallès, Montmeló del Vallès, Montornès del Vallès, Palau-solità i Plegamans, Parets del Vallès, Polinyà, Sabadell, Sant Fost de Campsentelles, Santa Eulàlia de Ronçana, Santa Maria de Martorelles, Santa Perpètua de Mogoda, Sentmenat, Vallromanes i Vilanova del Vallès.

4. En el cas dels jaciments no inèdits prospectats, la informació de l'IPAC ha estat ampliada amb les dades obtingudes amb el treball de camp, entenent que aquesta també es troba recollida de manera molt més exhaustiva en les bases de dades de prospecció intensiva i extensiva corresponents.

5. Els camps d'aquesta base de dades estan inspirats en la base *Access* utilitzada en el projecte *Forma Orbis Romani* (FOR). El projecte FOR s'inicià el 1997, a l'empara de la

identificació del jaciment, la seva localització (coordenades UTM), una referència breu al context geogràfic i a la història de les troballes, la tipologia de les restes, la cronologia dels vestigis, la bibliografia relacionada i la descripció detallada de les restes del jaciment. En aquesta base de dades destaquen dos apartats especialment interessants per a l'estudi realitzat: la tipologia per períodes, que permet documentar l'evolució tipològica d'un mateix nucli al llarg de la seva existència, i una precisió cronològica de 50 anys, des del segle II aC fins al segle I dC, i d'un segle per a la resta de fases. La combinació d'aquests dos elements ens ha ajudat a aproximar-nos —amb gran precisió— a la dinàmica del poblament rural vallesà, tot definint els grans moments de canvi en el patró d'assentament i la seva estreta relació amb l'estructuració antiga d'aquest territori.

Així mateix, s'han dut a terme dos tipus de prospeccions arqueològiques: l'extensiva i la intensiva. La prospecció extensiva ha comptat amb visites de diagnòstic a 35 jaciments de l'IPAC repartits en set municipis,⁶ que han cobert els diferents àmbits geogràfics que caracteritzen l'àrea d'estudi: el peu de mont i la muntanya de la Serra Litoral, la plana vallesana, i el peu de mont prelitoral. La selecció de jaciments es va dur a terme a partir de l'anàlisi de la informació de la carta arqueològica que mostrava zones amb dèficits importants d'informació i d'altres amb un gran potencial que valia la pena tornar a estudiar. A banda d'aquesta selecció, es van dur a terme diverses prospeccions més «sectoritzades» en àrees de plana baixa encara avui de caràcter rural, per tal de valorar-ne l'estat de conservació i la possible potencialitat arqueològica; els sectors escollits van ser Gallecs (Mollet), Palou (Granollers) i la Serra de Llevant (Granollers i la Roca). La totalitat de l'àrea prospectada extensivament ha estat de 1.239 ha. Cal destacar que, si bé es parla de prospecció extensiva pel format de control i diagnòstic dels jaciments arqueològics (ja inventariats), el treball en cadascun d'ells ha estat sistemàtic i intensiu (*intra site*).

Unió Acadèmica Internacional (UAI) i de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Sota la coordinació del doctor Josep Guitart i Duran, el projecte té l'objectiu d'elaborar mapes arqueològics 1:25.000, incorporant-hi els estudis topogràfics de tots els vestigis del món antic que han arribat fins avui. Cal dir, però, que les necessitats específiques de la nostra recerca feien més convenient l'elaboració d'una proposta pròpia en la qual es prioritzen i potenciessin certs aspectes del recull arqueològic.

6. Caldes de Montbui, Cardedeu, la Garriga, la Roca del Vallès, les Franqueses del Vallès, Llinars del Vallès i Montornès del Vallès.

A partir del treball extensiu es va determinar que el sector prelitoral (i més concretament l'àrea de Samalús) mostrava una presència significativa de restes arqueològiques en superfície i àrees rurals on la pressió humana recent no havia deixat una petjada tan intensa, esdevenint un sector susceptible de ser prospectat de manera més sistemàtica. Així doncs, es va establir una àrea de treball de 162,5 ha articulades per l'eix topogràfic del Serrat del Puig. Dins d'aquest espai, es van analitzar intensivament 88 unitats de prospecció (UP), corresponents majoritàriament a camps de conreu actuals (tot i que també es van prospectar àrees boscoses).

En l'àmbit tècnic, les fitxes de prospecció —extensiva i intensiva— es van reproduir de manera ampliada en dues bases de dades independents, on es va recollir tota la informació referent al treball de camp. Aquestes bases, dissenyades també amb el programa *FileMaker Pro 8*, van permetre abocar la informació arqueològica de terreny al SIG, introduint, així, les coordenades actualitzades dels jaciments i —en el cas de la prospecció intensiva— dels polígons de les UP, cosa que va facilitar les anàlisis de tipus interpretatiu (jaciment o no, dispersió/concentració del material, densitats, localització, visibilitat, etc.).

Pel que fa al segon àmbit de treball, cal indicar que amb el concepte *arqueomorfologia* ens referim a l'anàlisi de les traces morfològiques que conformen el paisatge històric d'un territori. Aquest procés d'estudi implica la lectura, la restitució i la definició dels diversos elements morfològics del paisatge fruit de l'activitat ininterrompuda de les comunitats humanes sobre aquest. Per dur a terme aquesta anàlisi, es parteix d'un supòsit teòric que entén el paisatge com a element arqueològic en ell mateix i, per tant, susceptible de ser estudiat de manera completa tot seguint un mètode «estratigràfic»; és a dir, determinant les diverses fases formatives dels elements configuratius del paisatge i el paper que van desenvolupar en els diferents moments històrics.

En el cas del Vallès Oriental, la xarxa viària ha esdevingut l'objecte central de l'anàlisi arqueomorfològica com a element estructurador principal del territori. L'anàlisi arqueomorfològica s'ha fet a partir del treball amb la cartografia històrica i la moderna, així com la fotografia aèria antiga. En aquest sentit, els SIG han esdevingut una eina rigorosa i precisa per a la gestió i l'estudi de la documentació planimètrica i la restitució arqueomorfològica, i han ofert un marc de treball òptim per a una visió conjunta del material, en la qual s'han pogut incloure, igualment, altres dades geogràfiques i arqueològiques.

Pel que fa a la metodologia, a la fase inicial de la recerca s'ha desenvolu-

pat una base cartogràfica en entorn SIG, resultat del buidatge de la documentació cartogràfica digital —antiga i moderna— disponible per a la nostra àrea d'estudi, intentant incloure-hi el major nombre de mapes possible. El principal fons documental ha estat el de la Diputació de Barcelona, actualment consultable a l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC), del qual han estat recuperades 34 minutes municipals (1:25.000, ICC)⁷ fetes per l'Instituto Geográfico y Estadístico espanyol entre 1914 i 1924.⁸ Així mateix, s'ha treballat amb la cartografia 1:50.000 del Instituto Geográfico Nacional (IGN) realitzada entre els anys vint i cinquanta del segle XX; alguns mapes del Fons de la Generalitat de Catalunya realitzats durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939, 1:50.000, ICC), i la cartografia 1:5.000 de l'any 1967 realitzada pel Servei de Cartografia i Fotogrametria de la Diputació de Barcelona, especialment interessant per la seva qualitat i detall, ja que recull —entre altres elements— algunes terrasses de conreu.

Malgrat l'escàs material disponible, s'han pogut incloure mapes històrics datats en el segle XVII (un document), en el segle XVIII (dos documents), i en el segle XIX (cinc documents). Si bé la cartografia antiga és molt reduïda, el tractament de tot el material ha estat regressiu, utilitzant la cartografia actual (base topogràfica 1:5.000 de l'ICC i la base ortofotogràfica digital 1:5.000 de l'ICC), molt més completa i fiable, com a font per a la georeferenciació dels elements antics que figuraven a la cartografia històrica de mitjan segle XIX i inicis del segle XX. La majoria d'aquest material, que suma fins a 77 mapes, ha estat georeferenciat minuciosament per poder ser inserit en un entorn SIG, que n'ha permès una anàlisi detallada.⁹

7. Tres d'aquestes minutes municipals (Cardedeu, la Roca del Vallès i Caldes de Montbui) van ser sol·licitades directament al Centro Nacional de Información Geográfica (CNIG) perquè al Fons de la Diputació de Barcelona no n'hi havia la còpia.

8. Els documents digitals facilitats per l'ICC es corresponen amb les còpies manuscrites de les minutes municipals que van ser encarregades pel Servei Geogràfic de la Mancomunitat de Catalunya per servir de base al mapa geogràfic de Catalunya d'escala 1:100.000.

9. La cartografia històrica més antiga no ha estat georeferenciada, a excepció de la col·lecció de mapes d'Ildefons Cerdà sobre el projecte del ferrocarril, que sí que han estat georeferenciats; la resta de mapes dels segles XVII, XVIII i XIX no han estat inclosos en la base cartogràfica en entorn SIG. La seva escala, excessivament general, juntament amb una representació, en molts casos, massa esquemàtica i en certs exemples fins i tot idealitzada del territori, feien poc viable una georeferenciació correcta. Òbviament, aquest fet no ha afectat la seva anàlisi arqueomorfològica exhaustiva que, d'altra banda, ha permès obtenir resultats interessants sobre la xarxa viària al Vallès Oriental.

La base cartogràfica ha comptat, també, amb la inclusió, en el SIG, de la fotografia aèria vertical, concretament el vol militar de 1956-1957 (Força Aèria dels Estats Units, USAF, 1:33.000), georeferenciat i ortorectificat.¹⁰ La base ha estat completada amb la informació vectorial continguda en el mapa d'usos del sòl (1:50.000, Centre de Recerca Ecològica i Aplicacions Forestals, CREAM) i la base geològica (1:50.000, ICC). Això ens ha permès treballar simultàniament amb diversos materials cartogràfics i ortofotogràfics, tot oferint un funcionament multicapa i multiescala amb una alta resolució espacial i amb una producció gràfica excel·lent. Cal afegir, finalment, l'elaboració de diversos models digitals del terreny (MDT), de 2×2 m de cel·la i de 5×5 m de cel·la, desenvolupats a partir de la informació altimètrica continguda a la base topogràfica 1:5.000 de l'ICC. També s'ha inclòs el MDT de 15×15 m de cel·la que ofereix gratuïtament l'ICC, del qual destaca la qualitat (ha estat realitzat a partir de dades lidar). L'objectiu principal d'aquest material ha estat facilitar les anàlisis topogràfiques i espacials vinculades a l'estudi de poblament, per tal de poder fer càlculs de visibilitats, pendents, orientacions, etc. Cal dir, també, que s'ha substituït la visió estereoscòpica de la fotografia aèria antiga tradicional per la reconstrucció en tres dimensions del relleu de la mateixa mitjançant el SIG (*ArcScene*), la qual cosa ha permès treballar amb molta precisió la definició dels corredors naturals de comunicació principals (especialment en sectors de muntanya on era necessària la comprovació topogràfica).

L'estudi de la documentació escrita també ha estat un pas indispensable en l'anàlisi arqueomorfològica, ja que ha aportat dades valuoses sobre nombrosos elements del paisatge històric i ha permès una aproximació diacrònica a la seva evolució. Pel que fa a l'àmbit material, s'ha consultat documentació cadastral (*actas de deslinde*),¹¹ on s'ha trobat toponímia perduda vinculada a

10. L'ortorectificació i georeferenciació ha estat realitzada per l'Oficina Tècnica de Cartografia i SIG Local de la Diputació de Barcelona, que dona accés lliure i gratuït a aquest material mitjançant un servidor WMS.

11. Aixecades entre finals del segle XIX i principis del segle XX, són les descripcions dels límits municipals que realitzaren sobre el terreny els topògrafs estatals. Es tracta de documents escrits a mà en els quals es descriuen exactament els elements que servien de delimitació de cadascun dels municipis: antics camins, rieres, fites, masies, etc.; constitueixen, per tant, un testimoni privilegiat del paisatge històric. Són molt interessants des del punt de vista arqueomorfològic perquè permeten testimoniar com camins i vies de llarga tradició fan les funcions de delimitadors entre poblacions, la qual cosa ens parla del seu pes en el territori. És un tipus de document que també permet

jaciments o referències interessants a vies antigues; s'han treballat llibres antics sobre rutes (des del segle XVI fins al segle XIX) i llibres de viatges dels segles XVIII i XIX; i, finalment, s'han analitzat fonts documentals i reculls diplomàtics referents a textos d'època altmedieval editats i transcrits. Metodològicament, l'aproximació a tot aquest material s'ha fet seguint un buidatge sistemàtic i regressiu, en el qual la documentació més moderna ens ha ajudat a comprendre la més antiga (sovint difícil d'interpretar a causa de la manca de precisió i la fragmentació de les descripcions).

Finalment, cal destacar la realització de diverses campanyes de prospecció arqueomorfològica amb resultats molt interessants pel que fa a la localització de traces en fossa i elements vinculats a la xarxa viària històrica (fites termals, arranjaments estructurals, etc.). La prospecció arqueomorfològica, entesa com al seguiment i l'anàlisi de camins rurals i línies parcel·làries pertanyents a l'estructuració històrica d'un territori, ha cercat la localització dels trams fòssils d'aquests elements del paisatge per tal d'estudiar-ne els traçats i la morfologia actual. Els treballs arqueomorfològics s'han centrat en diversos sectors de l'àrea d'estudi: Gallecs (Mollet del Vallès), Palou (Granollers), les Franqueses del Vallès, Cànoves i Samalús, la Garriga, Cardedeu i la Serralada Litoral. Durant els treballs de seguiment de vies i límits parcel·lars es va dur a terme la localització precisa i la documentació dels trams dels camins rurals conservats (presa de punts GPS i registre en fitxes de prospecció), el seu registre fotogràfic i el control arqueològic dels marges.

Hem de precisar que prèviament a la sortida al camp —tant en la prospecció arqueològica com en l'arqueomorfològica—, es van generar mapes cartogràfics i ortofotomapes 1:10.000 i 1:5.000 sobre els quals es va abocar tota la informació de la base de dades creada a partir del buidatge de l'IPAC i tot l'estudi arqueomorfològic realitzat. Aquest procediment ens va permetre situar sobre la cartografia de camp la localització exacta de les línies viàries i parcel·làries que volíem analitzar a la prospecció arqueomorfològica, així com els jaciments documentats en l'estudi bibliogràfic i en el buidatge de la carta arqueològica que calia tenir en compte en els treballs de prospecció extensiva i intensiva.

recuperar toponímia d'àrees molt concretes que sovint no és recollida en la cartografia històrica, així com localitzar molins, recs o canals —i altres elements del paisatge— que tampoc no apareixen en els mapes i que sovint actuen com a límits termals.

RESULTATS I CONCLUSIONS PRINCIPALS: LA DINÀMICA DEL POBLAMENT
I L'ESTRUCTURACIÓ HISTÒRICA DEL TERRITORI AL VALLÈS ORIENTAL
(SEGLES VI/V AC - IX/X DC)

A la tesi s'ha abordat la dinàmica evolutiva del poblament i l'estructuració del territori analitzant de manera conjunta les dades referents a les formes d'hàbitat, la seva distribució en el territori i les dades procedents de l'anàlisi arqueomorfològica, el resultat ha mostrat l'estreta relació entre tots tres elements.

D'una banda, l'estudi sobre les formes del poblament rural ha comprès l'anàlisi de les restes arqueològiques de les diverses fases històriques a partir de les dades de l'IPAC i dels diversos estudis publicats, per tal d'oferir una aproximació nova al món rural vallesà des de l'època ibèrica (s. VI-V aC) fins a l'alta edat mitjana (s. X-XII). La proposta tipològica per a les formes de l'hàbitat rural ha incorporat nombrosos jaciments arqueològics inèdits, procedents de la carta arqueològica, que han permès aprofundir en la reflexió amb abundants exemples de diversa categoria. Aquest estudi ha comptat, també, amb l'aportació dels resultats de les prospeccions dutes a terme en les diverses finestres territorials obertes, tot confirmant i ampliant els coneixements sobre les diverses tipologies de jaciment, documentant restes inèdites i evidenciant dinàmiques d'ocupació específiques segons les àrees topogràfiques i els períodes.

De l'altra, l'anàlisi arqueomorfològica ha permès la restitució i lectura de les formes identificades a partir de l'estudi i l'anàlisi de la cartografia dels segles XIX i XX, fet que ha determinat l'existència, al Vallès Oriental, d'una sèrie de sistemes viaris dominants, un conjunt de sistemes viaris radials (vinculats al desenvolupament dels municipis principals), una xarxa ortogonal i tota una sèrie d'itineraris interior-costa situats a la Serralada Litoral. La lectura arqueològica del paisatge, és a dir la prospecció arqueomorfològica, va permetre la caracterització física de les diverses traces, facilitant la proposta de tipologies segons la seva localització a la plana baixa, al piemont prelitoral o a la Serralada Litoral (els tres sectors analitzats). A partir de les dades de camp i la fotointerpretació es van establir unes seqüències de cronologia relativa (lectura cronològica de la xarxa viària) gràcies a les quals s'ha pogut determinar l'anterioritat dels sistemes viaris dominants i la xarxa ortogonal respecte dels sistemes radials, els quals sovint capten o deformen eixos dels altres dos. Una aproximació cronològica més detallada (feta a

partir de l'estudi regressiu de la documentació medieval i moderna, la cartografia històrica i les dades del poblament antic/medieval) ha permès proposar una evolució històrica per a la xarxa viària i confirmar que el desenvolupament dels sistemes radials es produeix a partir d'època medieval (s. IX, X i XI), mentre que el sistema viari dominant, la xarxa ortogonal, l'eix carener principal i alguns dels passos interior-costa serien premedievals (figura 2).

Cal destacar, en darrer lloc, la realització de l'estudi metrològic del sistema ortogonal. La seva orientació paral·lela, buscant l'ortogonalitat, juntament amb la seva localització als peus de l'única aglomeració de caràcter urbà d'època romana coneguda a la zona d'estudi (*Aquae Calidae*) motivaven un estudi més aprofundit d'aquesta estructura. Es va poder observar que, malgrat que les distàncies funcionessin bé amb l'*actus* (amb l'alternança d'algunes equidistàncies), aquestes no responien a cap mòdul uniforme conegut i, per tant, no estàvem davant d'una centuriació. Amb tot, podem dir que sembla documentar-se un treball d'agrimensura amb l'objectiu d'organitzar regularment l'espai.

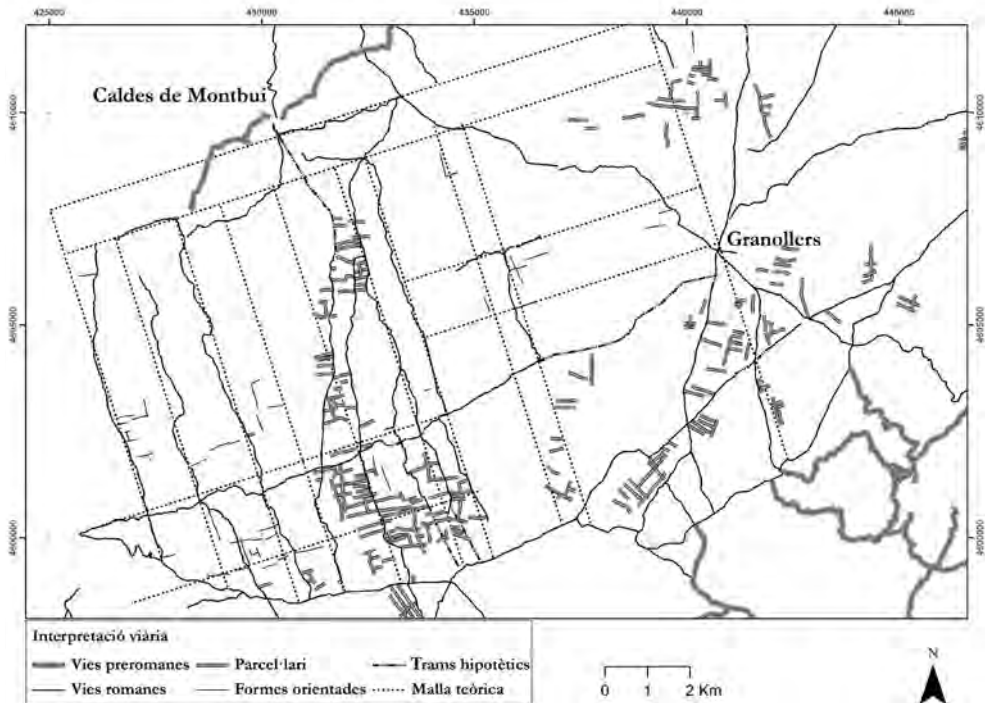

FIGURA 2. Imatge del sistema viari ortogonal, amb els eixos teòrics i les formes del parcel·lament orientades amb l'estructura.

Període ibèric (segles VI/V-III aC)

Durant la fase ibèrica, el Vallès Oriental viu una intensa ocupació dels dos sistemes muntanyosos principals, la Serralada Litoral i la Prelitoral. L'estratègia de distribució d'aquest poblament es basa en la localització d'establiments en alçada, creant dues «línies» d'*oppida* que controlen, de manera eficaç, les àrees agrícoles situades a la plana. Aquesta tipologia d'hàbitat, jerarquitzada clarament en els sectors litorals, desenvolupa, també, a la zona interior una complexitat notable com revelen les noves dades arqueològiques. Malgrat que a la Laietània interior no es documentin centres ibèrics de primer ordre (com Burriac a la costa del Maresme), és possible documentar centres de segon ordre (amb funcions estructurants) i jaciments especialitzats (acumulació, producció i redistribució) en punts estratègics d'aquest territori. Les valls i els sectors de plana pròxims a les serralades són ocupats per petits vilatges i establiments rurals, especialment a partir del segle IV-III aC. Tot aquest poblament s'estructura al voltant de vies de comunicació protohistòriques integrades en corredors naturals de comunicació (longitudinals i interior-costa). Aquest fet resulta molt interessant ja que mostra que l'estratègia d'ocupació ibèrica es troba planificada i va dirigida no solament a controlar les àrees agrícoles de la plana, sinó també els eixos de comunicació principals del moment. Aquest model d'ocupació inicia la seva gestació durant el segle VI i, sobretot, el segle V aC, però assoleix el màxim desenvolupament i la consolidació entre el segle IV-III aC (figura 3).

L'ibèric final i la fase romanorepublicana

Des dels primers moments de la conquesta romana, i més concretament a partir del segle II aC, és possible percebre un primer impacte d'aquesta en el sector laietà interior, materialitzat per l'abandó d'alguns establiments en alçada (entre finals del segle III aC i inicis del segle II aC). Malgrat aquest fet, durant la primera meitat del segle II aC, la distribució del poblament manté força les característiques de la fase precedent, molt focalitzada en l'ocupació de les dues serralades.

Aquestes dades ens permeten afirmar que el procés d'abandó del poblament ibèric d'alçada a la Laietània interior és més complex i dilatat en el temps del que tradicionalment s'havia afirmat. Pel que fa al poblament ibèric de plana, les dades reforcen la dinàmica establerta per als establiments d'alçada: la major part dels establiments rurals continuen en funcionament du-

DINÀMICA DEL POBLAMENT I ESTRUCTURACIÓ DEL TERRITORI A LA LAIETÀNIA INTERIOR.
ESTUDI DEL VALLÈS ORIENTAL DE L'ÈPOCA IBÈRICA FINS A L'ALTA EDAT MITJANA

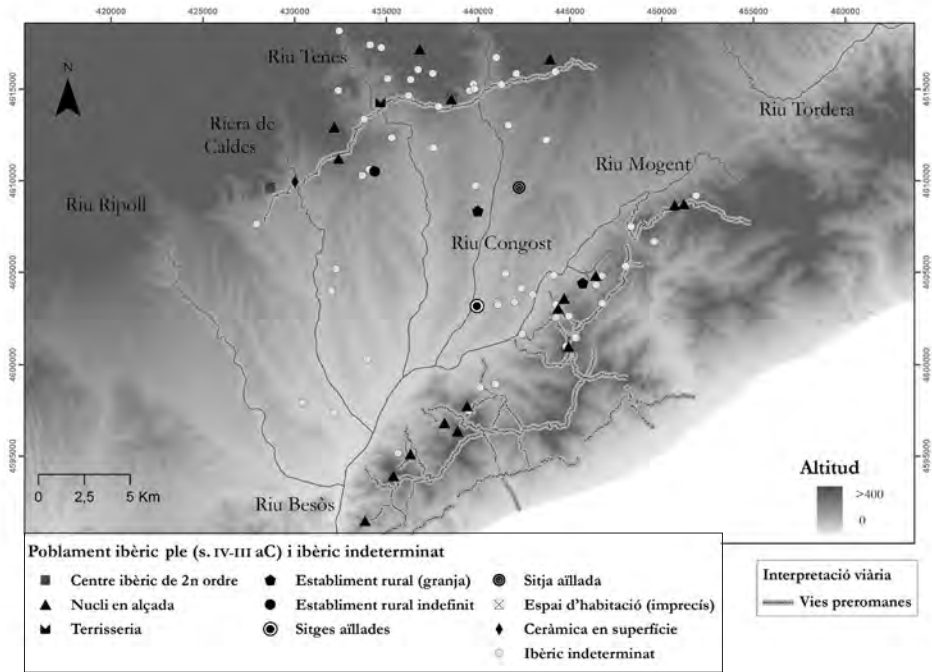

FIGURA 3. Mapa de distribució del poblament a l'Ibèric Ple (s. IV-III aC) on es fan constar també els jaciments que poden ser adscrits al període ibèric però que no tenen precisió cronològica.

rant el segle II aC, introduint —en determinats casos— canvis estructurals o bé elements materials romans (*tegula*). Cal, per tant, rebutjar la idea d'una Laietània interior com a espai marginal, subordinat a la dinàmica costanera i abandonat dràsticament a inicis del segle III aC.

En aquest sentit, un primer punt d'inflexió en el procés de romanització el constitueix la construcció —cap a mitjan segle II aC— d'un establiment itàlic de tipologia inèdita en aquest territori, Can Tacó. Aquest nucli hauria desenvolupat les funcions de centre de control administratiu i territorial. La seva fundació fa més visible la presència romana a la zona i coincideix amb l'aparició de jaciments de plana nous, així com amb l'abandó definitiu del poblament en alçada (figura 4).

Paral·lelament, és en aquest moment quan es documenten les primeres intervencions romanes a la xarxa viària de la Citerior, concretament a l'eix que —a través del corredor del Vallès/Penedès— es dirigia cap a *Tarraco* i cap a l'interior de la Península seguint la vall de l'Ebre. Aquesta intervenció es troba documentada excel·lentment per la descoberta de diversos mil·liaris datats el 110 aC. A la

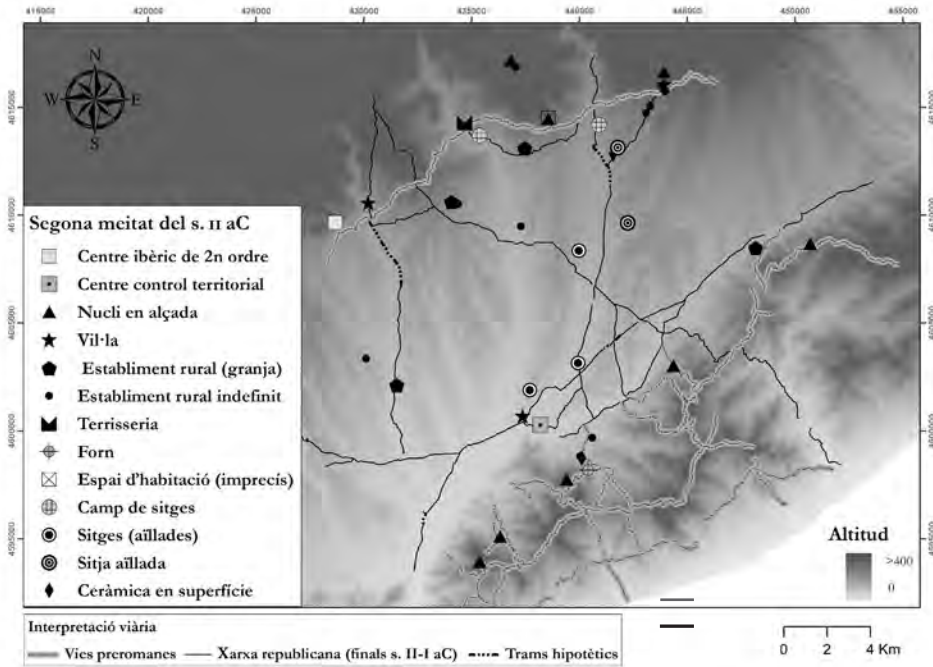

FIGURA 4. Mapa de distribució del poblament durant la segona meitat del segle II aC.

zona estudiada, la intervenció viària romana també és ben coneguda gràcies a una via secundària entre la plana de Vic i el Vallès Oriental, datada en el mateix any. Aquests fets mostren un procés d'arranjament viari important que no solament afecta els eixos principals, sinó també els itineraris secundaris.

La construcció de centres de control territorial, així com la intervenció en la xarxa viària, posen de relleu un desenvolupament important del procés de romanització en el sector laietà a partir de la segona meitat del segle II aC. Aquest període de desplegament i expansió de la nova realitat política romana viu un moment de canvi de gran importància durant les primeres dècades del segle I aC, quan es funden les ciutats de *Baetulo* (Badalona) i *Iluro* (Mataró) a la costa, a la Laietània litoral. En un context cronològic similar, caldria situar la fundació del complex termal de Caldes de Montbui (*Aquae Calidae*) a l'interior del Vallès Oriental.

El centre de Can Tacó és abandonat de manera simultània a les fundacions de la costa. L'aparició d'aquestes ciutats romanes pròximes probablement degué fer innecessària la presència d'un tipus d'establiment de control com aquest, especialment en un territori que estava tot consolidant —de manera

decisiva— la seva filiació romana. És probable que les fundacions urbanes del segle I aC suposessin el vincle total o parcial del territori vallesà al domini d'una o potser totes dues ciutats. Tot indica, doncs, que el Vallès Oriental al segle I aC normalitza la seva situació en el marc de la nova realitat sociopolítica i resta ben integrat a l'òrbita romana.

És, en aquest context de normalització, que es documenten les primeres *villae* a la Laietània interior. La consolidació d'aquesta tipologia es produirà, no obstant, a partir de l'època cesariana i sobretot durant el segle I dC.

L'estructuració del territori durant la fase republicana posa de relleu la importància de la xarxa viària en la distribució del poblament. Des del segle I aC es troben en funcionament els eixos viaris del Congost, el del Mogent, l'eix *Aquae Calidae-Iluro* i diverses vies secundàries. Les vies protohistòriques de les serralades continuen en ús, però ja no tenen una funció estructurant del poblament.

El període augusteu inicia una nova etapa de grans transformacions. Al pla de Barcelona, destaca la fundació de la colònia de *Barcino* cap a l'any 13 aC, la qual forma part d'un programa de reformes que afecta *Hispania* a l'època d'August. La nova colònia comporta canvis importants en l'organització del territori, ja que l'*ager* ultrapassava els límits geogràfics del Pla i s'estenia fins al Vallès Oriental.¹² Bona prova d'aquest fet és la documentació d'un *terminus augustalis*, element de delimitació territorial, a la confluència dels rius Congost i Mogent, entre els municipis de Montmeló i Montornès del Vallès. Malgrat la fragmentació que presenta aquest document epigràfic excepcional, el *terminus* mostra l'interès territorial que va despertar l'àrea vallesana, la qual resta —almenys durant aquesta fase— sota la influència de diverses ciutats.¹³ És probable que en aquest moment de reformes hagués tin-

12. Josep M. PALET (1997), *Estudi territorial del Pla de Barcelona: Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval segles II-I aC - X-XI dC*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura; Josep M. PALET, I. FIZ i H. A. ORENGO (2009), «Centuriació i estructuració de l'*Ager* de la colònia de *Barcino*: anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge», *Quarhis* (Barcelona), època II, núm. 5, p. 106-123.

13. Marta FLÓREZ i Josep Maria PALET (2011), «Asentamientos rurales y estructuración de la Layetania interior (Barcelona): romanización e impacto de los programas de organización territorial», a C. CORSI i F. VERMEULEN (2008), *Changing Landscapes. The impact of Roman towns in the Western Mediterranean. Proceedings of the International Colloquium, Castelo de Vide-Marvão 15th-17th May 2008*, Bolonya, Ante Quem, p. 141-166; R. JÀRREGA i I. RODÀ (1999), «El *terminus augustalis* de Montornès: noves dades epigràfiques», *Lauro* (Granollers), núm. 16, p. 5-12.

gut lloc l'entrada en funcionament de la via recollida pels Vasos de Vicarello, que travessava la plana del Vallès de manera longitudinal passant pel nucli de comunicacions de Granollers, on a partir de mitjan segle I aC es construeix una gran vil·la.

L'alt imperi

El segle I dC és un moment de consolidació de les *villae*, d'expansió i comercialització màxima del vi laietà (evidenciada en la proliferació de centres terrissers dedicats a la producció amfòrica), i d'una gran estabilitat general al Vallès Oriental. Durant la primera meitat d'aquest segle es detecta un cert reajustament de l'ocupació; la situació s'estabilitzaria cap a la segona meitat del segle I dC, moment en el qual cal situar nombroses noves fundacions, algunes de les quals molt significatives com la ja citada gran vil·la de Granollers (figura 5).

El segle II dC, per la seva banda, mostra una etapa de creixement, prosperitat i gran activitat en els assentaments rurals principals (vil·les i granges complexes). En aquest mateix segle, després de l'obtenció de l'estatut jurídic

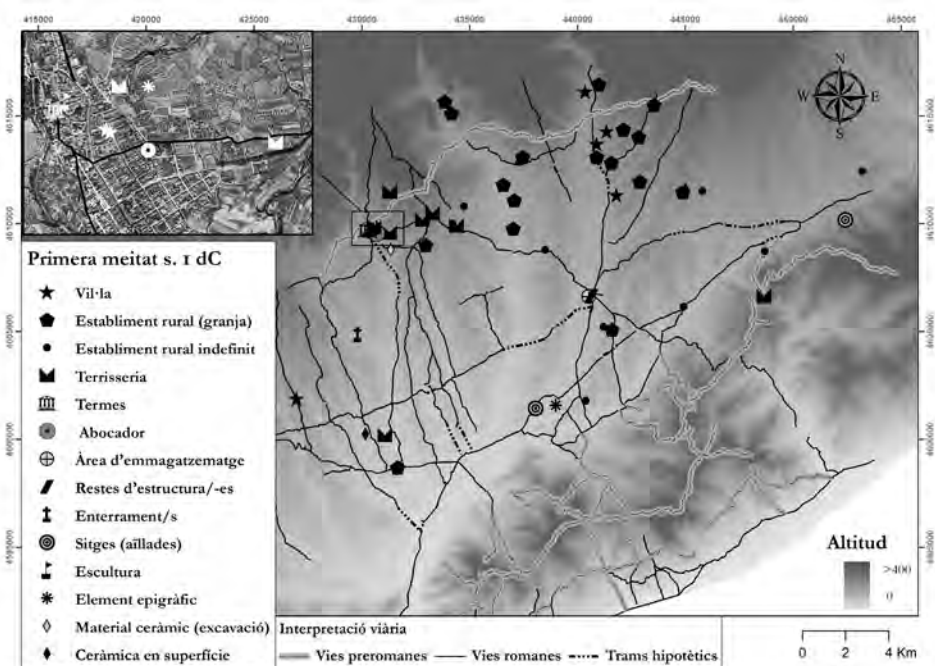

FIGURA 5. Mapa de distribució del poblament durant la primera meitat del segle I dC.

de *municipium* per part d'*Aquae Calidae* (Caldes de Montbui), caldria situar el desenvolupament de l'estructura viària ortogonal situada als seus peus, la formació de la qual es trobaria associada probablement a la delimitació del territori d'influència d'aquest centre urbà. La resta de la xarxa viària manté el seu pes específic com a element estructurant del paisatge, especialment l'itinerari del riu Congost i l'eix entre Caldes de Montbui i Mataró, autèntics aglutinants del poblament rural.

A partir del segle III dC, es pot apreciar una contracció del poblament rural que afecta de manera significativa els establiments rurals tipus granja (de categoria diversa). Si bé semblaria que aquest tipus de jaciment pateix una afectació més intensa, cal reconèixer que aquests establiments normalment no s'han excavat en extensió i, per tant, a dia d'avui encara són mal coneguts. Per contra, les vil·les i certs establiments rurals amb una informació arqueològica abundant mostren cronologies que arriben fins al segle V-VI dC, evidenciant que el segle III dC és més aviat un període de transformacions al món rural i no pas de crisi com tradicionalment s'havia afirmat (figura 6).

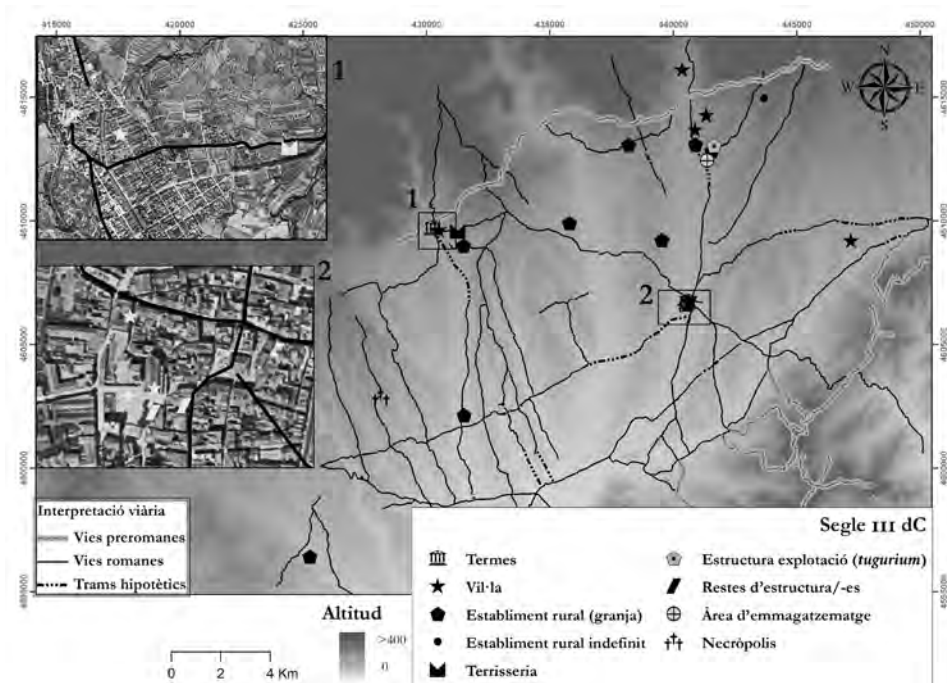

FIGURA 6. Mapa de distribució del poblament durant el segle III dC.

Baix imperi i tardoantiguitat

L'activitat de les *villae* continua, però els segles III i IV dC són un període de mutació formal i funcional de l'hàbitat rural en general. Es documenten importants reformes i reestructuracions internes en la major part d'aquests centres. Pel que fa a la distribució del poblament, malgrat la contracció detectada, s'aprecia la continuïtat dels punts forts d'ocupació del territori vallesà: Granollers, els sector de la Garriga i Caldes de Montbui (*Aquae Calidae*). Tanmateix, a l'eix viari Caldes-Granollers, la concentració de jaciments disminueix de manera significativa i s'observa una ocupació testimonial de la plana baixa (on se situa l'estructura ortogonal) i als peus de la Serra Litoral.

El segle V dC significa un punt d'inflexió important per al món rural vallesà, ja que s'inicia una nova realitat molt diversa de la precedent. El fet més remarcable és l'abandonament definitiu de les vil·les i els establiments rurals millor coneguts que restaven en funcionament fins a aquest moment.

A partir dels segles VI-VII dC es consoliden noves fundacions d'establiments, que trenquen estructuralment i funcional amb l'hàbitat de tradició romana. S'observa una simplificació material i tècnica en la construcció dels espais d'hàbitat i de producció (fons de cabana, sitges i fosses), si bé encara és possible trobar elements constructius associats a la fase romana (*lacus, opus signinum, tegula, dolia*, etc.).

Les dimensions notables que presenten aquests jaciments posen en evidència un retorn als hàbitats agrupats, és a dir, petits vilatges de comunitats d'agricultors en les quals les activitats ramaderes tenen un rol creixent. Les dades paleoambientals mostren per a aquest mateix moment desforestacions importants, l'expansió de les pastures i un índex elevat d'incendis.¹⁴ Aquest fet ha estat interpretat per S. Riera i J. M. Palet, els quals han estudiat bé aquest fenomen al pla de Barcelona i a la Serralada Litoral, com un indicador de la probable generalització de les pràctiques ramaderes.¹⁵ Les anàlisis arqueomorfològiques fetes per J. M. Palet revelen la creació de noves vies transhumants dedicades al desplaçament dels ramats des dels prats deltaics de nova formació fins a les pastures interiors de la Serralada Litoral o de les planes de la Depressió Prelitoral (el Vallès). En aquest sentit, la documentació

14. Santiago RIERA (1995), *Evolució del paisatge vegetal holocè al Pla de Barcelona, a partir de les dades pol·líniques*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, col·l. «Tesis Doctorals Microfilmades», núm. 2525.

15. Josep M. PALET (1997).

medieval també permet refermar la presència d'aquesta activitat a les planes prelitorals de la nostra àrea d'estudi, ja que és possible trobar topònims com el de *Pasturano* (s. X-XI) al sector de Reixac, posant de manifest la importància de l'activitat ramadera també en aquest sector de plana baixa vallesana.¹⁶

Alguns establiments ocupats entre els segles VI-VII dC reprenen la seva activitat en època altmedieval (s. IX-X), la qual cosa posa en evidència que algunes formes del poblament rural característiques d'aquest període comencen a fixar-se durant fase tardoantiga (s. VI-VIII). Tanmateix, el sorgiment dels principals nuclis d'hàbitat es consolidarà a partir dels segles VIII, IX i X.

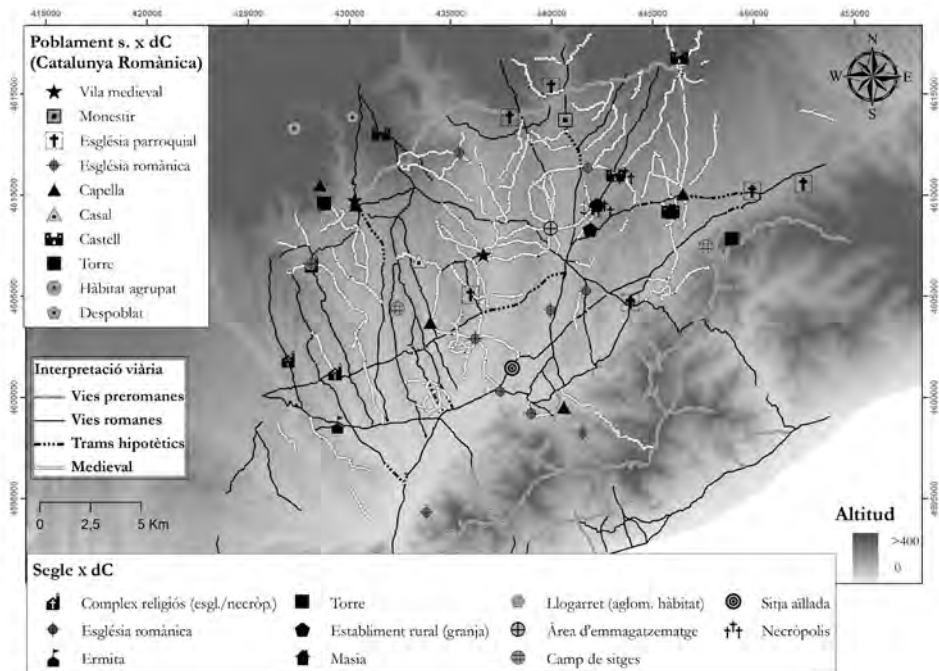

FIGURA 7. Mapa de distribució del poblament durant el segle X dC. S'aprecia el desenvolupament de bona part de les estructures radials identificades a l'anàlisi arqueomorfològica.

16. Josep M. PALET (1997); S. RIERA i J. M. PALET (2008), «Una aproximación multidisciplinaria a la historia del paisaje mediterráneo: la evolución de los sistemas de terrazas con muros de piedra seca en la sierra de Marina (Badalona, Llano de Barcelona)», a R. GARRABOU i J. M. NAREDO (ed.), *El paisaje en perspectiva histórica: Formación y transformación del paisaje en el mundo mediterráneo*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, coll. «Monografías de Historia Rural», núm. 6, p. 47-90.

De fet, el segle IX és una etapa d'intensificació progressiva del poblament rural que s'accentuarà al llarg del segle X, coincidint amb un moment de gran proliferació d'edificis religiosos (esglésies, capelles, ermites, etc.). Aquestes edificacions noves seran les generadores de la pràctica totalitat de les xarxes viàries radials que caracteritzaran l'arqueomorfologia i l'estructuració del paisatge vallesà durant l'alta edat mitjana (figura 7).